

לא תחנם במי האיסור

"כי יביאך ה' אלקך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גנים רבים מפניך החתי והגרשגי האמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבוסים שבעה גוים רבים ועצומים ממך: ונתנם ה' אלקך לפניך והכיתם החרם תחריס אותם לא תכרות להם ברית ולא תחנם" (1) מה משמעות האיסור 'לא תחנם'? מפשט הפסוק משמע שיטנו איסור לרחם-לחון (2).

הגמרא בע"ז (3) אומרת: "תניא... לא תחנם לא תתן להם חניה בקרקע... דבר אחר לא תחנם לא תתן להם חן. דבר אחר לא תחנם לא תתן להם מתנת חנם". וממשיכה הגמרא "ומתנת חנם גופא תנאי היא" ומביאה הגמרא מחלוקת בין ר' יהודה לר' מאיר בדרשת הפסוק "לא תאכלו כל נבילה לגר אשר בשעריך תתננה או מכור לנכרי" (4) ר"מ מפרש - "לגר אשר בשעריך תתננה או מכור", דהינו לגר או שתתן או שתמכור. ור"י מפרש לגר אשר בשעריך תתננה, או מכור לנכרי דהיינו לגר בנתינה, לנכרי רק במכירה. וממשיכה הגמרא ומביאה דוגמא לאיסור נתינת חן "אסור לאדם שיאמר כמה נאה עובדת כוכבים זו".

נמצאנו למדים שישנם ארבעה איסורים בענין לא תחנם (א) חנינה. (ב) חניה בקרקע. (ג) חן. (ד) מתנת חנם. ושאלת השאלה על מי אנו מצוים "בלא תחנם"?

הפסוק עצמו מדבר על שבעת העממין אבל הגמרא בגירסא שלנו מדברת על "עובד כוכבים" ומשמע שכל עובדי כוכבים בכלל, ועוד שבהמשך הגמרא מובא סיפור לענין נתינת חן שר' עקיבא ראה את אשת טורנוסורופוס הרשע רק, שחק ובכה. וכידוע אשת י טורנוסורופוס הינה רומאית ולאו דוקא משבעת העממין. אמנם גם בלשון הגמרא יש ספק שכך ישנן גירסאות שבהם כתוב במקום עובד כוכבים - כותי (5)

הנושא שאתרכז בו הוא: האם האיסור הוא ב-(א) שבעת העממין בלבד. (ב) נכרי שעובד ע"ז. (ג) אפי' נכרי שאינו עובד עבודה זרה.

האם האיסור בשבעת העממין בלבד:

התוס' ובעקבותיהם כל הראשונים (6) מניחים את היסוד שהאיסור אינו מדבר בשבעת העממין לבדם. התוס' מנמקים את דבריהם שבכל האיסורים שנאמרו על הגוים יש טעם רב שיהיו דוקא על שבעת העממין, אבל באיסור 'לא תחנם' אין שום טעם שיהיה רק בשבעת העממין, ומביאים דוגמאות לכך: "לא תחיה כל נשמה! א"א לאמר שמדובר בכל האומות שהרי כתוב "יעבדוך והיו לך למס" וכן לא 'תתחתן בם' ליכא לאוקמי אלא בשבעת העממין שכך כל האומות מותרות לבא בגירותן בקהל מלבד אותם שאסר הכתוב".

(1) דברים ז' א'-ב'. (2) בתרגום וכן ברמב"ם. (3) דע"ז כ. (4) דברים יד' י"ט. (5) פיל פולתא חריפתא אות ג' (על הרא"ש). (6) מלבד הרמב"ם שיש להסתפק בדבריו ויבוארו לקמן.

האם האיסור רק על עובדי עבודה זרה

עד כאן בארנו שהאיסור כולל גם את שאר האומות ולא רק את שבעת העממין. כעת נותר לברר האם מדובר דווקא בעובדי ע"ז או אפי' נכרים שאינם עובדי עבודה זרה.

ממשעות התוס' משמע שהאיסור של לא תחנם בכל נכרי אפילו שאינו עובד ע"ז שהרי התוס' נוקט בלשון 'שאר אומות' אולם תוס' ביבמות (7) אומר בפירוש שלא תחנם "בכל אומות עובדי עבודת כוכבים" ומשמע מהתוס' שהסיבה לאיסור היא כיון שהם מסירים לע"ז.

דעת הרמב"ם גם היא אינה ברורה, וזה לשונו (8):
" אין כורתים ברית לשבעה עממין כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר "לא תכרת להם ברית", אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו, ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם" ובהמשך "בד"א בשבעה העממין... וכך אסור לספר בשבחן ואפילו לאמר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו... ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן הוא לגר תושב...". - דומה שמהרמב"ם לא ניתן להוכיח, שכן בתחילה מדבר בשבעת העממין ואחר כך משמע שמדובר בעובד ע"ז ולבסוף אומר שמותר בגר תושב דהינו כל שאינו גר תושב אסור ואפי' נכרי שאינו עובד ע"ז.

אולם מצאנו דעות מפורשות בראשונים לכאן ולכאן:

'המאירי' על הסוגיא כותב לענין מתנת חנם "הא כלשהו מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלהות אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי, וכבר אמרו שולח אדם ורק לנכרי".

הרשב"א בתשובותיו (9) מתיחס לתשובה שרב מסוים השיב: "השולח ירק לנכרי איך יתישב עם מה שאמרו ז"ל אסור לתת להם מתנת חנם" והשיב אותו הרב שמה שאמרו 'שולח אדם ורק לנכרי', לא לחינם אלא לגמול למה שקדם או בגוי שאינו עובד עבודה זרה, הרשב"א מקבל את התשובה ואף מביא לה ראיות. (אמנם יש להסתפק אם מביא ראיה לענין שמותר לתת מתנת חנם לנכרי שאינו עובד עבודה זרה).

גם ב"חינוך" מצינו דעה זו: (10) "שלא נחמול על עובדי ע"ז ולא יישר בעינינו דבר מהם... ומדיני המצוה מה שאמרו ז"ל שאין נותנים להם מתנות חנם דדוקא למי שעובד ע"ז אבל לא למי שלא עובד ע"ז שהוא עומד בגיותו... כגון גב תושב" ומשמע בודאות שכל האיסור הוא בנכרי שעובד ע"ז. ואם ישאל השואל והלא בסיפא נוקט בלשון "כגון גר תושב". ודוקא גר תושב, משמע נכרי סתם שאינו עובד עבודה זרה גם הוא בכלל האיסור. אף אנו נענה ונאמר לו והרי נקט בלשון כגון ולא דוקא גר תושב (וכסברת' הכסף משנה' ברמב"ם (11) שצ"ע דוקא גר תושב שהוא פשוט שעליו לא חל האיסור). וגם הסמ"ק נראה שסובר כשיטה זו שכתב "שלא לחון עובדי כוכבים ומזלות ואליילים".

(7) תוס' יבמות כג. ד"ה 'ההוא בשאר אומות כתיב (8) הל' עבודת כוכבים י, א'-ד'. (9) שו"ת הרשב"א ח"א סימן ח'. (10) מצוה תכ"ו.
(11) הל' עבודת כוכבים י, ב.
(12) עמ' קס"ו.

לעומתם ישנם ראשונים החולקים וסוברים שהאיסור הוא אפילו בכל נכרי

ה"כפתור ופרח" כותב (12) "ומסתברא שעכשיו שהארץ בידי הישמעאלים, שמשכיר אפי' מקום שהוא ראוי לדירה לישמעאל, שהרי אינו עובד עבודה זרה שיכניסה שם (וכמו שקדם) אבל למכור להם בתים או שדות בארץ ישראל כלל כלל לא".

וכן נראה דעת הסמ"ג שכתב "שלא ליתן לגוי חניה בקרקע ארץ ישראל שנאמר 'לא תחנם ולשוך חן, שאסור לאמר כמה נאה גוי זה... וא"כ מדבר באותם שלא ניצטוונו להרגם" (13)

לסיכום דיעות הראשונים: התוס' והרמב"ם אינם מבוררים כ"כ. 'המאירי' הרשב 'החינוך' והסמ"ק אומרים שהאיסור הוא בעובד ע"ז, ה'כפתור ופרח' והסמ"ג סוברים שהאיסור בכל נכרי ואפי' שאינו עובד עבודה זרה.

דעת הפוסקים

ופסק הטור"ך: (14) אסור ליתן מתנת חנם לעובד כוכבים אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו" וכתב הב"י במקום "ומה שכתב רבינו אסור ליתן מתנת חנם. לאו לאפוקי ישמעאלי אלא לאפוקי גר תושב" והב"ח מביא את הב"י וחולק עליו "וכתב בב"י... ולפי דבריו קשה למה לו לרבינו לכתוב לעובדי עבודה זרה ולתת מכשול שיבינו למעט ישמעאל" אלא כתב בטור עובד עבודה זרה לאפוקי ישמעאל. יוצא א"כ שהב"י סובר שהאיסור הוא בכל נכרי אפי' שאינו עובד ע"ז והב"ח סובר רק בשעובד ע"ז. והנה בטור"ך בהוצאת קניגסברג תרכ"ב שהוא מהדפוסים שלא צונזרו משמע שהב"ח סובר בדיוק כמו הב"י ורק חולק על הדיוק של הב"י מדברי הטור"ך אבל לגר תושב נותנים לאו לאפוקי ישמעאלי וז"ל: "ולפע"ד נראה דלפי שהמלכויות מקפידים אם יזכירו שם גוי בספרנו במקום שאיננו לכבוד, על כן הסירו מלת גוי וכתבו במקומו לעובדי ע"ז עבר עיקר הנוסחא בספרי רבינו היא אסור ליתן מתנת חנם לגוי". עכ"פ פסקו ש"ך והסמ"ע הם כמו הב"י שהאיסור הוא בכל נכרי.

בבעיה זו התחבטו הפוסקים האחרונים בעיקר סביב היתר המכירה. הרב קוק זצ"ל במשפט כהן (18) כותב להקל משלש סיבות: (א) דעת הב"ח שבישמעאל לא חל האיסור, ובמקום של דוחק עצום אפשר לסמוך על דעתו. (ב) הסמ"ע שמחלק בין ענין חניה בקרקע, שבו יש להקל יותר ממתנת חנם. (ג) עפ"י הראב"ד בהל' עבודת כוכבים.

(13) ויש גורסים בסמ"ג בכל מקום שכתב גוי עובד עבודה זרה. סמ"ג ל"ת מח. (14) חו"מ קמ"ט. (15) מוריה שנה תשיעית ט-י. (16) יו"ד קנא יח. (17) חו"מ קמט ומשמע שרק לענין מתנת חנם. (18) 'משפט כהן' הלכות 'שמיטה ויובל' נח, סג, והשלמות בסוף וכן במבוא ל'שבת ארץ' פ' יב'

"בדרכי תשובה" (19) מיקל עוד יותר, ומביא בשם ה'מזבח אדמה' שכל איסור החניה בקרקע שייך רק בנכרים ע"ז של זמנם, שהיו בקיאים בע"ז אבל ע"ז של היום רק מחקים מעשה אבותיהם, והאיסור החמור של 'לא תחנם' הוא דוקא באיסור מתנת חנם, שאסור בנכרי ואפי' שאינו עובד ע"ז. היוצא מדבריו שיותר למכור לעובדי ע"ז קרקע בא"י, וכך משמע גם מדברי ה'חכמת אדם' (20).

אלא שיש אחרונים שחלקו על פסק זה. החזו"א סובר שאסור שיהיה עובד ע"ז על קרקע ארץ-ישראל ומוסיף "וגם לא ניתנה תורה לשיעורין ובכל נכרי שמכר לו עבר בלאו" וכך עוד. אחרונים (21).

ישנה שיטה שלישית בין האחרונים והיא שיטתו היחידאית של ה'תורה תמימה' (22) שסובר ששלושת האיסורים שנאמרו בגמרא אמורים אך ורק לגבי שבעת העממין וחולק בתוקף על התוס' שהבאנו לעיל,

בירור שיטת הרמב"ם

לעיל הבאנו את שיטת הרמב"ם וכתבנו שדבריו אינם מחייבים. נראה שמתוך התבוננות בדבריו ניתן להבין את שיטתו, כפי שאבאר (כיון שלא ראיתי הסבר זה בדעת הרמב"ם הוספתי באור זה רק כחלק שני של המאמר).

יסוד ההסבר הוא לחלק את האיסורים השונים של 'לא תחנם' שהגמרא מונה. יסוד זה כבר מובא ב'דרכי תשובה' וב'משפט כהן' שהבאנו לעיל וכך מהב"י (23) שמחלק בין איסור מתנת חנם לאיסור חנינה, וכך הדברים מדויקים בדברי הרמב"ם.

לענין חנינה - הלכה א': "אין כורתים ברית לשבעה עממין כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עבודה זרה שנאמר לא תכרות להם ברית, אלא יחזרו בהם מעבודתם או יהרגו, ואסור לרחם עליהם שנא' לא תחנם... בד"א בשבעה עממין", הלכה ב': "מכאן אתה למד שאסור לרפאת עכו"ם אף בשכר וגר תושב הואיל ואתה מצווה להחיותו מרפאים אותו בחנם" והלכה א' משמע שהאיסור בשבעת עממין בלבד ואילו בהלכה ב' משמע כל עכו"ם. ועוד קשה שהרי כותב הרמב"ם וגר תושב מרפאים אותם" דהיינו גר תושב בלבד. וענין זה צריך ביאור.

לענין חניה בקרקע - כותב הרמב"ם שלא מוכרים בתים ושותות בארץ ישראל... ומשכירים בתים בארץ ישראל בתנאי שלא יעשו שכונה... ואף במקום שהתירו להשכיר לא לבית דירה התירו מפני שהוא מכניס לתוכה עבודת כוכבים ונאמר ולא תביא תועבה אל בתך אבל משכיר הוא להם בתים לעשות וצר". וכך הבין הכפתור ופרח את דבריו "ומסתברא שהארץ בידי הישמעאלים שמשכיר אף במקום שהוא ראוי לדירה לישמעאל. שהרי איננו עובד ע"ז שיכניסנה שם אבל למכור להם בתים או שדות בארץ ישראל כלל לא וכהר"ם בספר המדע" ודבריו מדויקים היטיב מלשון הרמב"ם שכך בכל האיסור כותב הרמב"ם שאסור למכור,

(19) יו"ד קנ"א ס"ה כ"ב. (20) ה"ל ע"ז כלל פ"ז הלכה י"א.
(21) 'פאת השולחן' י' הלכות א"י א-יט בית ישראל אות מ' בסוף אמנם לא לגבי היתר המכירה אלא מעתיק דינו מ'הכפתור ופרח'. (22) דברים ז.ב.
(23) בב"י פסוק שגם ישמעאל אסור, ובכ"מ עבודת כוכבים, י, ב מסביר בדעת הרמב"ם לענין חנינה שרק בעכו"ם מדובר.

אבל לענין השכרה הרמב"ם אומר שמותר, אלא שישנו איסור להכניס ע"ז לבית המושכר.

לענין נתינת חן - כתב "וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לאמר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו מפני שגורם להתדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים" ונראה שמתכוון הרמב"ם בפירוש רק לעובד עבודה זרה (24) שכן הוא אומר 'אסור לאמר כמה נאה עכו"ם זה' והסיבה שלא יתדבק בדרכיו.

לענין מתנת חנם - כותב הרמב"ם "ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן הוא לגר תושב שנא'...". כאן ברור שמתכוון לכל נכרי לאפוקי גר תושב (25) ולפי"ז מובן הרמב"ם לענין חנינה, איך כורתים ברית לשבעה עממין... ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם... בד"א בשבעה עממין" נצטרך לאמר ששבעה עממי מדובר לגבי אסור כריתת ברית ולא לענין חנינה. אבל ממשיך וכותב "מכאן או למד שאין לרפאת עכו"ם אפ"י בשכר וגר תושב... מרפאים אותו בחנם" ונ"ל שנכרי שאינו עובד ע"ז אינו בכלל איסור חנינה (26), אלא שכתב הרמב"ם שגר תושב מרפאים אותו אפ"י בחנם משא"כ בכרי סתם שחייבים לרפאת אותו בשכר שאם לא כך עבר על איסור מתנת חנם.

לסיכום שיטת הרמב"ם באיזה ענין אסור כל אחד מהאיסורים: חנינה - בעובד ע"ז בלבד, חנינה בקרקע - אפ"י נכרי אסור. נתינת חן - רק בעובד ע"ז מתנת חנם - בכל נכרי.

סיכום השיטות

- (א) איסור חנינה - 'החינוך' הסמ"ק והרמב"ם אוסרים בעובד ע"ז בלבד.
(ב) איסור חנינה בקרקע - סמ"ג, רמב"ם, 'כפתוך ופרח', 'פאת השולחן' החזו"א סוברים שאסור אפילו נכרי שאינו עובד ע"ז. 'הדרכי תשובה' מתיר לגמרי (ואפ"י בעובד ע"ז של ימינו) וכן כתב הרב זצ"ל לגבי היתר המכירה.
(ג) איסור מתנת חנם: 'המאירי' הרשב"א וכן הל"ח (בגירסאות הנימצאות בידינו) כתבו שמותר בנכרי שאינו עובד ע"ז. אך הרמב"ם ובעקבותיו הבי"י הס' הש"ך ו'הדרכי תשובה' אוסרים בנכרי אפ"י שאינו עובד ע"ז.
(ד) איסור נתינת חן - מהחינוך והרמב"ם משמע שרק בעובד עבודה זרה מהסמ"ג משמע שבכל נכרי אסור.

ה'תורה תמימה' סובר שבכל שלשת האיסורים (מלבד איסור חנינה שלא נזכר בדבריו) אוסרים בשבעת העממין בלבד.

(24) וכן בסהמ"צ מצוה ל"תנ"י (מוסד הרב קוק) "ובא בקבלה ולא תתן חן ואפי' האדם הנאה בצורתו מעובדי עבודה זרה אסור לנו לאמר זה נאה בצורתו (25) אמנם הרב קפאח בהערותיו לסהמ"צ כותב שדעת הרמב"ם בהל עבודה זרה פ סעיף ד', דהיל' נתינת חן ומתנת חנם שמדובר בעובד ע"ז.
(26) וכן כתב הכ"מ במקום, וכן דפוס רומי ובגירסת המבי"ט בקרית ספר, כל מקום שכתוב שבעה העממין כתוב עובד עבודה זרה.